

Witold Wasilewski

(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

PORUCZNIK WP CZESŁAW PAWŁOWSKI, LEKARZ WETERYNARII – OCALONY JENIEC ZE STAROBIELSKA

Jeniec obozu NKWD w Starobielsku Czesław Dominik Pawłowski, podporucznik rezerwy WP, lekarz weterynarii, figuruje w spisach ofiar zbrodni katyńskiej jako zamordowany w Charkowie w 1940 r. W rzeczywistości Czesław Pawłowski przeżył niewolę w Starobielsku, po dalszych przejściach opuścił Związek Sowiecki i dożył sędziwego wieku w Stanach Zjednoczonych.

Czesław Dominik Pawłowski, syn Jana i Anny z domu Góralik, urodził się 4 sierpnia 1908 r. we Lwowie. Pochodził z rodziny polskiej, wyznania rzymskokatolickiego, ochrzczony został w obrządku łacińskim w kościele parafialnym pw. św. Antoniego Padewskiego oo. Franciszkanów we Lwowie¹. 1 września 1921 r. rozpoczął naukę w Gimnazjum Państwowym im. Stanisława Staszica w Hrubieszowie. W czerwcu 1928 r. zdał przed Państwową Komisją Egzaminacyjną egzamin dojrzałości typu humanistycznego².

Absolwent gimnazjum, realizując powszechny obowiązek służby wojskowej, zgłosił się 17 lipca 1928 r. do Szkoły Podchorążych Rezerwy Wojsk Łączności w Zegrzu³.

¹ CAW, Akta personalne, Czesław Dominik Pawłowski, nr 3572 (dalej: AP 3572), Testimonium Ortus et Baptismi, wystawione w parafii rzymskokatolickiej pw. św. Antoniego Padewskiego we Lwowie 20 XII 1915 r., odpis potwierdzony za zgodność z oryginałem przez proboszcza i urzędnika stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej w Hrubieszowie 1 VI 1929 r., b.p. Pawłowski powtarzał te dane także w innych dokumentach. Wobec realiów epoki nie ma pewności co do daty dziennej i miejsca urodzin. Takie dane wpisano podczas chrztu we Lwowie do parafialnej księgi metrykalnej.

² *Ibidem*, Świadcstwo dojrzałości wystawione przez Państwową Komisję Egzaminacyjną w Hrubieszowie 9 VI 1928 r., odpis potwierdzony za zgodność przez dyrektora Gimnazjum Państwowego im. S. Staszica 27 V 1929 r., b.p.

³ *Ibidem*, Lista kwalifikacyjna z 1929 r., b.p. Zgodnie z listą w SPR przebywał do 17 V 1929 r., co wynikało z pominięcia dnia wystawienia świadectwa kwalifikacyjnego – 18 V 1929 r.

Od 30 lipca 1928 r. do 18 maja 1929 r. odbył dziesięciomiesięczny kurs podchorążych rezerwy w Obozie Szkolnym Wojsk Łączności. Kurs zakończył pomyślną kwalifikacją, ze zbiorczymi notami: postępu ogólnego – dobrą, umiejętności dowodzenia – dobrą i 40. lokatą na 102 uczniów⁴. Ukończenie podchorążówki zaowocowało mianowaniem Pawłowskiego na stopień plutonowego podchorążego rezerwy, z przydziałem do 2. batalionu (baonu) telegraficznego 2. pułku łączności⁵. W jego ankiecie kwalifikacyjnej znalazły się m.in. informacje o uprawianiu kolarstwa i lekkoatletyki oraz biegłej znajomości języka rosyjskiego⁶.

W 1931 r. Pawłowski odbył sześciotygodniowe (10 sierpnia – 19 września) ćwiczenia rezerwy w 2. batalionie telegraficznym⁷. Przed zakończeniem ćwiczeń komisja kwalifikacyjna batalionu dokonała szczegółowej oceny rezerwisty i potwierdziła jego przydatność do zajmowania stanowiska dowódcy plutonu⁸. Wniosek nominacyjny na stopień podporucznika złożył dowódca 2. batalionu telegraficznego⁹. Pawłowski, dzięki pozytywnej opinii i zgodnie z porządkiem polityki kadrowej, został mianowany podporucznikiem rezerwy, ze starszeństwem od 1 stycznia 1932 r., dołączając do korpusu oficerskiego Wojska Polskiego¹⁰.

Wnioskowi awansowemu zawdzięczamy informację o miejscu zamieszkania rezerwisty – w 1931 r. był to Lwów, ul. Stalmacha 1¹¹. Pawłowski przeniósł się z Hrubieszowa lub jego okolic do Lwowa najpewniej niedługo wcześniej, w związku z podjęciem studiów w roku akademickim 1929/1930. Przy ulicy Stalmacha zlokalizowany był dom dla studentów Akademii Medycyny Weterynaryjnej¹².

19 marca 1933 r. student Pawłowski ożenił się z rok młodszą Heleną Uljasz, Polką wyznania rzymskokatolickiego, w listopadzie tego roku urodziła im się córka Halina.

⁴ *Ibidem*, Wyciąg kwalifikacyjny, Obóz Szkolny Wojsk Łączności, Zegrze, 18 V 1929 r., b.p.

⁵ 2. pułk łączności, z dowództwem w Jarosławiu, sprawował nadzór nad oddziałami łączności trzech okręgów korpusów: V, VI i X. W wyniku rozpoczętej w 1929 r. kilkuetapowej reorganizacji wojsk łączności zostały rozwiązane pułki, zorganizowano grupy łączności, usamodzielniono bataliony, zmodyfikowano numerację. Pawłowski, po rozwiązaniu pułku, był wzywany na ćwiczenia innych jednostek łączności.

⁶ *Ibidem*, Lista kwalifikacyjna z 1929 r., dowództwo 2. batalionu telegraficznego, b.p.

⁷ *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej z 1931 r., dowództwo 2. batalionu telegraficznego, b.p. W toku zainicjowanego 2 VII 1930 r. drugiego etapu reorganizacji wojsk łączności rozformowano 2. pułk łączności i utworzono m.in. cztery bataliony telegraficzne o numerach: 2, 3, 4 i 6.

⁸ *Ibidem*, Orzeczenie komisji kwalifikacyjnej 2. batalionu telegraficznego, 15 IX 1931 r., b.p.

⁹ *Ibidem*, Wniosek nominacyjny dowódcy batalionu ppłk. Świętochowskiego, b.d., b.p.

¹⁰ *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej z 1935 r., korpus osobowy łączności, kompania telegraficzna 3. DP Leg., b.p.; *Rocznik oficerski rezerw 1934 (reprint)*, Warszawa–Londyn 2003, s. 179. W obu odnotowany: „ppor. rez. łączności ze star[szeństwem] 1 I 1932 [r.], lokata 33”. W aktach osobowych Pawłowskiego, wytworzonych w PSZ w okresie wojny, podawano starszeństwo na dzień 1 I 1931 r., co prawdopodobnie wynikało z błędu popełnionego w momencie wpisywania z pamięci danych, których nie można było przepisać z list kwalifikacyjnych Pawłowskiego pozostałych w okupowanym kraju, przy równoczesnym braku księgi starszeństwa oficerów. Błąd popełniono w 16. pp przy sporządzaniu prowizorycznej, nieroczej listy kwalifikacyjnej, podpisanej 18 VI 1942 r., a następnie powielono w sporządzonej na standardowym druku, podpisanej 12 II 1943 r. Rocznej liście kwalifikacyjnej za rok 1942 oraz kolejnych dokumentach.

¹¹ *Ibidem*, Wniosek nominacyjny dowódcy batalionu ppłk. Świętochowskiego, b.d., b.p.

¹² A. Redzik, *Szkic z dziejów szkolnictwa wyższego we Lwowie*, „Niepodległość i Pamięć” 2006, nr 3, s. 105.

W grudniu 1938 r., kiedy była już ustabilizowana jego sytuacja zawodowa, na świat przyszła druga córka małżeństwa Pawłowskich – Danuta¹³.

Pomiędzy ślubem a narodzinami dziecka Pawłowski odbył pięcioletniowe ćwiczenia rezerwy (26 czerwca – 29 lipca) w kompanii telegraficznej 3. Dywizji Piechoty Legionów, stacjonującej w Zamościu. Uczestniczył w nich w stopniu podporucznika, odpowiednim dla pełnionej przez niego funkcji dowódcy plutonu. Zasłużył i tym razem na potwierdzenie przydatności do dowodzenia plutonem, ale ze słabszą niż poprzednio oceną kompetencji, głównie za sprawą mniejszego zaangażowania w służbę¹⁴. Mniejsze, w ocenie dowódcy kompanii¹⁵, zaangażowanie można tłumaczyć koncentracją podporucznika na studiach weterynaryjnych.

Pawłowski studiował na Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, cieszącej się dużą renomą, jedynej *stricto* weterynaryjnej uczelni wyższej w Polsce, którą ukończył w 1935 r.¹⁶ 12 marca tego roku rektor Academiae Medicinae Veterinarie Leopoliensis prof. Bronisław Janowski poświadczył promowanie Czesława Pawłowskiego *Ad Medici Veterinarii Gradum*, czyli na stopień lekarza weterynarii¹⁷. Pod dyplomem lwowskiej uczelni podpisali się również profesorowie i promotorzy: prof. dr Andrzej Klisiecki i prof. dr Grzegorz Aleksandrowicz¹⁸.

W 1935 r. świeżo upieczony lekarz odbył – ponownie w kompanii telegraficznej 3. DP Leg. – czterotygodniowe (21 sierpnia – 16 września) ćwiczenia rezerwy. Od szefa łączności dywizji otrzymał ocenę ogólną: „Dobry dowódca plutonu”¹⁹. Wystawiona 20 września 1935 r. w Zamościu opinia była ostatnią, którą Pawłowski otrzymał jako oficer korpusu łączności.

Po zdobyciu dyplomu Pawłowski podjął starania o zmianę przynależności ewidencyjnej, w tym wypadku zarówno korpusu osobowego, jak i jednostki wojskowej. Absolwent lwowskiej Alma Mater złożył do Powiatowej Komendy Uzupełnień w Hrubieszowie podanie o przeniesienie do Korpusu Oficerów Weterynaryjnych Rezerwy z przydziałem do jednostki konnej, gdzie mógłby w ambulansie weterynaryjnym „z większym pożytkiem dla armii polskiej, jak też i dla siebie wykorzystać swój zasób wiedzy nowo nabytej i fachowej, tj. lekarsko-weterynaryjnej”²⁰. Podanie napisał w Tarnowie, prosił o przydział na terenie PKU w Hrubieszowie, ale zwrócił się o odpowiedź na adres:

¹³ Ministry of Defence, APC Disclosures 5 (Polish), Building 1 (Ops), RAF Northolt, West End Road, Ruislip, Middlesex HA4 6NG, Akta personalne Czesława Pawłowskiego, porucznika płatnego, opatrzone z dniem 1 III 1947 r. numerem ewidencyjnym 6230 (dalej: MOD, AP Czesława Pawłowskiego), Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p.

¹⁴ CAW, AP 3572, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej z 1933 r., Korpus osobowy łączności, kompania telegraficzna 3. DP Leg., b.p.

¹⁵ *Ibidem*. W ankiecie kwalifikacyjnej pod opinią widniała też adnotacja, zapewne szefa łączności dywizji: „Zgadzam się z opinią dowódcy komp[anii] telegraf[icznej]. Zamość, 14 VIII 1933 r.”.

¹⁶ *Spis lekarzy weterynaryjnych w Rzeczypospolitej Polskiej*, marzec 1939, s. 98; CAW, AP 3572, Dyplom lekarza weterynarii nr 1107/650/35, b.p.

¹⁷ Stopień „lekarz weterynarii”, nazywany zwyczajowo doktorem, był równorzędny magisterskiemu, uczelnia miała też prawo nadawania stopnia naukowego doktora medycyny weterynaryjnej.

¹⁸ CAW, AP 3572, Dyplom lekarza weterynarii nr 1107/650/35, b.p.

¹⁹ *Ibidem*, Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej z 1935 r., Korpus osobowy łączności, kompania telegraficzna 3. DP Leg., b.p.

²⁰ *Ibidem*, Podanie Czesława Pawłowskiego do PKU Hrubieszów, b.d., b.p.

Czesław Pawłowski, lek. wet., powiat Grybów, woj. krakowskie, gdzie prawdopodobnie udał się w związku z poszukiwaniem pracy. 10 kwietnia 1935 r. powiatowy komendant uzupełnień w Hrubieszowie przesłał do komendanta kadry 2. batalionu telegraficznego w Krasnymstawie prośbę o opinię²¹. Odpowiedź była bardzo enigmatyczna²². Nie wiadomo, czy zwrócono się o inne opinie. Dla losu prośby korespondencja ta nie miała istotnego znaczenia, o uwzględnieniu podania przesądziły ogólne regulacje ministra spraw wojskowych i większa przydatność wnioskodawcy jako lekarza weterynarii niż łącznościowca. Nowy przydział do służby weterynaryjnej gwarantował wykorzystanie umiejętności i wiedzy, niezbędnych w armiach posiadających m.in. kawalerię.

Po przeniesieniu w 1936 r. do korpusu weterynaryjnego Pawłowski służył nadal w stopniu podporucznika, aczkolwiek już nie pełnił funkcji dowódcy plutonu, lecz młodszego lekarza weterynarii pułku²³. Zgodnie z przydziałem od 1936 r. do 1939 r. był drugim lekarzem weterynarii 2. Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich²⁴. W 1937 r. ukończył dziesięciodniowy kurs (31 maja – 9 czerwca) doskonalący dla oficerów lekarzy weterynarii w Centrum Wyszkożenia i Badań Weterynaryjnych w Warszawie²⁵. W tym samym roku zaliczył w 2. pułku w Skarżysku trzytygodniowe (10–26 czerwca) ćwiczenia rezerwistów. 12 lipca 1937 r. dowódca pułku płk dypl. Witold Radecki-Mikulicz wydał Pawłowskiemu opinię dotyczącą nowej funkcji, w której stwierdził, że nadaje się na stanowisko młodszego lekarza weterynarii pułku²⁶.

Biurokracja wojskowa zapewniła doskonały wgląd w bieg służby Pawłowskiego, mniej wiemy o jego życiu cywilnym, ale i tu z pomocą przychodzi administracyjny porządek II RP, a konkretnie spisy zawodowe lekarzy. Pawłowski znalazł się tylko w ostatnim z nich, ale wystarczyło to do uzyskania odpowiedzi na pytania m.in. o jego miejsce zamieszkania i rodzaj zatrudnienia bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej.

W urzędowym spisie lekarzy weterynaryjnych w Rzeczypospolitej Polskiej z 1939 r. Czesław Dominik Pawłowski, ur. w 1908 r., figurował jako lekarz samorządowy, zamieszkały w Hoszczy w powiecie rówieńskim, wyznania rzymskokatolickiego, narodowości polskiej²⁷. Pawłowski był jednym z 2173 lekarzy weterynarii „zamieszkałych na terenie państwa polskiego” i należał do najliczniejszej kategorii lekarzy samorządowych (1039)²⁸,

²¹ *Ibidem*, Pismo przewodnie ppłk. Wesołowskiego z PKU w Hrubieszowie, 10 IV 1935 r., b.p.

²² *Ibidem*, Odpowiedź p.o. komendanta kadry kpt. Bujnowicza, 8 V 1935 r., b.p.

²³ *Ibidem*, Roczna lista kwalifikacyjna za rok 1937, Korpus osobowy: Służba wet[erynaryjna], formacja: 2. P[ułk] Szwoleżerów Rokitniańskich, b.p. Według listy starszeństwo stopnia wskazano na I I 1932 r. (lokata 12,5), a podporucznik łączności zmienił się w podporucznika lekarza weterynarii. Zmiana wynikała z przeniesienia z korpusu oficerów łączności do korpusu oficerów weterynarii. Decyzję zamieszczono w Dzienniku personalnym tajnym MSWoj. nr 7 z 1936 r. W dokumentach personalnych wytworzonych w Armii Polskiej na Wschodzie w 1943 r., jako datę przeniesienia Pawłowskiego do korpusu weterynarii podano rok 1936.

²⁴ MOD, AP Czesława Pawłowskiego, Kwestionariusz osobisty, 12 I 1947 r., referent spisowy Antoni Dąbrowicz, b.p.

²⁵ *Ibidem*, Wniosek awansowy na porucznika rezerwy, podpisał szef Służby Zdrowia Etapów mjr lek. dr Latała, [po 11 XI 1942 r.], b.p.; *ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p. Por. W. Gibasiewicz, *Lekarze weterynarii. Ofiary II wojny światowej*, Warszawa 2011, s. 253.

²⁶ CAW, AP 3572, Roczna lista kwalifikacyjna za rok 1937, Korpus osobowy: Służba wet[erynaryjna], formacja: 2. P[ułk] Szwoleżerów Rokitniańskich, b.p.

²⁷ *Spis lekarzy weterynaryjnych...*, s. 98–99.

²⁸ *Ibidem*, s. 1.

zatrudnionych m.in. w celu ochrony zdrowia zwierząt hodowlanych, nadzoru nad ich rozrodem i bezpieczeństwem sanitarnym uboju. Czesław Pawłowski w 1935 r. został zatrudniony przez wydział urzędu powiatu Równe Wołyńskie na stanowisku lekarza rejonowego. Do momentu powołania do armii latem 1939 r. pracował w Hoszczy nad Horyniem oraz pobliskich miejscowościach województwa wołyńskiego²⁹.

W kampanii wrześniowej 1939 r. podporucznik Pawłowski dowodził ambulansem weterynaryjnym Wołyńskiej Brygady Kawalerii³⁰. 2. Pułk Szwoleżerów Rokitniańskich nie walczył w składzie Wołyńskiej BK, co wskazuje, że przed wybuchem wojny Pawłowski otrzymał nowy przydział³¹. Późniejsze jego oświadczenie dla wojska sugeruje, że powołania dokonał dowódca Wołyńskiej BK³². Zgodnie z aktami personalnymi z okresu służby w Armii Polskiej na Wschodzie Pawłowski 12 sierpnia 1939 r. otrzymał przydział mobilizacyjny do Kwatery Głównej Wołyńskiej BK i w tej jednostce – na stanowisku kierownika ambulansu weterynaryjnego – służył od 13 sierpnia do 18 września 1939 r.³³ Dwa dni po ataku Związku Sowieckiego na Polskę (19 września 1939 r.) dostał się do niewoli sowieckiej³⁴. W końcu września 1939 r., po przejściu przez punkt rozdzielczy, został osadzony w obozie specjalnym NKWD ZSRS dla polskich jeńców wojennych w Starobielsku na wschodniej Ukrainie³⁵.

Powyższa część życiorysu bohatera artykułu nie budzi wątpliwości, aczkolwiek po raz pierwszy została przedstawiona tak szczegółowo. Rewizji wymaga dotychczasowy sąd, jakoby Pawłowski przebywał w obozie w Starobielsku do przeprowadzenia przez NKWD w kwietniu–maju 1940 r., na mocy decyzji politycznej Politbiura KC WKP(b) z 5 marca 1940 r., operacji „rozładowania” obozu, a następnie padł ofiarą zbrodni katyńskiej.

W tomie *Indeksu represjonowanych pt. Rozstrzelani w Charkowie*, wydanym przez Ośrodek KARTA, ppor. rez. Czesław Pawłowski, syn Jana, ur. w 1908 r., wymieniony został wśród 3739 jeńców obozu w Starobielsku, którzy padli ofiarą zbrodni katyńskiej³⁶. Autorzy

²⁹ Miejscowość Hoszcza położona jest na wschód od Równego, w 1939 r. była siedzibą gminy wiejskiej, wchodzącej w skład powiatu rówieńskiego, części województwa wołyńskiego.

³⁰ MOD, AP Czesława Pawłowskiego, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p. Por. *Charków. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, Warszawa 2003, s. 403; W. Gibasiewicz, *Niepowtarzalni. Lekarze weterynarii ofiary II wojny światowej*, Warszawa 2009, s. 143.

³¹ Wołyńską BK sformowano w 1937 r. z Brygady Kawalerii „Równe” i kilku innych oddziałów, co może tłumaczyć, obok miejsca zamieszkania, przydzielenie Pawłowskiego do świeżo rozbudowanej jednostki.

³² MOD, AP Czesława Pawłowskiego, Oświadczenie nr 1, podpis ppor. Czesław Pawłowski, m[iejscu] p[ostoju], 5 IV 1943 r., b.p.

³³ *Ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p.; *ibidem*, Wniosek awansowy na porucznika rezerwy, podpisał szef Służby Zdrowia Etapów mjr lek. dr Latała, [po 11 XI 1942 r.], b.p. Pawłowski podawał jako datę końcową służby w Wołyńskiej BK 18 IX 1939 r., a 19 września traktował jako pierwszy dzień niewoli.

³⁴ CAW, Kartoteka polskich jeńców wojennych z 1939 r., Pawłowski Czesław, s. Jana, Uczcieta karczka, Nr uczciwego dzieła 2722 (karta ewidencyjna wypełniona 29 XI 1939 r. w obozie NKWD w Starobielsku).

³⁵ *Ibidem*. W karcie ewidencyjnej wypełnionej w Starobielsku wpisano datę przybycia Pawłowskiego do obozu – 30 IX 1939 r., ale bardziej prawdopodobna wydaje się data 25 IX 1939 r., podana przez samego Pawłowskiego w kluczowym dla powstania tego artykułu dokumencie, który wprowadzimy poniżej.

³⁶ *Indeks represjonowanych*, t. II: *Rozstrzelani w Charkowie*, Warszawa 1996, s. 148.

tego najprecyzyjniejszego spisu, tworząc starobielską (charkowską) listę katyńską, wyodrębnili spośród jeńców Starobielska tych, którzy zginęli w kwietniu–maju 1940 r. w Charkowie. W sposób krytyczny, na podstawie źródeł, odsiali jeńców, którzy zostali zwolnieni lub przeniesieni do innych obozów i nie byli ofiarami zbrodni katyńskiej. Brak informacji nie pozwolił na wyeliminowanie Pawłowskiego z listy ofiar. Autorzy zaznaczyli, że nie można wykluczyć, iż w toku dalszych badań lista ta zostanie zweryfikowana³⁷.

W przygotowanym przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa opracowaniu pt. *Charków. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego* znajduje się biogram ppor. WP Czesława Dominika Pawłowskiego, jeńca ze Starobielska, zamordowanego wiosną 1940 r. w Charkowie³⁸.

Wiadomość o śmierci Czesława Pawłowskiego w Charkowie w 1940 r. znalazła się też w internetowej bazie Indeksu Represjonowanych, prowadzonego przez Fundację Ośrodka KARTA i IPN³⁹. W innym rekordzie Indeksu Represjonowanych została umieszczona informacja o Czesławie Pawłowskim, synu Jana, ur. w 1908 r., aresztowanym przez NKWD w obwodzie rówieńskim w 1940 r.⁴⁰ Podstawą stworzenia tego zapisu był Wykaz spraw prowadzonych przez organa NKWD Zachodniej Ukrainy i Białorusi (tzw. ZUB), czyli wypis z księgi rejestracji spraw archiwalno-śledczych NKWD sporządzony w archiwach posowieckich i przekazany do Polski. W wykazie, pod numerem porządkowym 878990, znajduje się informacja o prowadzeniu w połowie 1940 r. przez NKWD obwodu rówieńskiego sprawy Czesława Pawłowskiego, syna Jana (numer sprawy 878820)⁴¹. Został on ujęty w indeksie jako osoba inna niż Czesław Pawłowski, jeńiec ze Starobielska, zamordowany w Charkowie w 1940 r. Ta sama osoba nie mogła bowiem zostać zastrzelona w Charkowie wiosną 1940 r. jako jeńiec ze Starobielska i równocześnie zostać aresztowana w obwodzie rówieńskim i skazana na karę pozbawienia wolności w obozie pracy przymusowej jako aktualny mieszkaniec Hoszczy⁴².

Informacja o śmierci Pawłowskiego była powielana w wielu innych publikacjach dotyczących zbrodni katyńskiej, tak w druku, jak i na stronach internetowych. Wyliczenie wszystkich byłoby niecelowe. Warto zwrócić uwagę tylko na najważniejsze spisy i opracowania.

Podporucznik Czesław Pawłowski, ur. 4 sierpnia 1908 r. we Lwowie, lekarz weterynarii, żołnierz Wołyńskiej Brygady Kawalerii, figuruje na liście ofiar zbrodni katyńskiej, umieszczonej na stronie internetowej Katedry Polowej Wojska Polskiego⁴³. Pawłowski,

³⁷ *Ibidem*, s. 5.

³⁸ *Charków. Księga Cmentarna...*, s. 403.

³⁹ Zob. [http://ipn.gov.pl/index_represjonowanych/index/Wyszukiwanie: Pawłowski Czesław, s. Jana, ur. 1908 r. \(rekord piąty przy wyszukiwaniu: Pawłowski Czesław\). W bazie wewnętrznej Indeksu Represjonowanych tenże z datą dzienną urodzin 4 VIII 1908 r. \(dostęp 11 I 2016 r.\)](http://ipn.gov.pl/index_represjonowanych/index/Wyszukiwanie: Pawłowski Czesław, s. Jana, ur. 1908 r. (rekord piąty przy wyszukiwaniu: Pawłowski Czesław). W bazie wewnętrznej Indeksu Represjonowanych tenże z datą dzienną urodzin 4 VIII 1908 r. (dostęp 11 I 2016 r.)).

⁴⁰ Zob. [http://ipn.gov.pl/index_represjonowanych/index/Wyszukiwanie: Pawłowski Czesław, s. Jana, ur. 1908 r. \(rekord drugi przy wyszukiwaniu: Pawłowski Czesław\). W bazie wewnętrznej Indeksu Represjonowanych tenże bez daty dziennej urodzin \(dostęp 11 I 2016 r.\)](http://ipn.gov.pl/index_represjonowanych/index/Wyszukiwanie: Pawłowski Czesław, s. Jana, ur. 1908 r. (rekord drugi przy wyszukiwaniu: Pawłowski Czesław). W bazie wewnętrznej Indeksu Represjonowanych tenże bez daty dziennej urodzin (dostęp 11 I 2016 r.)).

⁴¹ Biblioteka Cyfrowa Ośrodka KARTA, Wykaz spraw prowadzonych przez organa NKWD Zachodniej Ukrainy i Białorusi, sygn. ZUB, t. 406, s. 37, poz. 4. Zob. <http://dlibra.karta.org.pl/dlibra/publication?id=33168&from=pubindex&dirids=1177&tab=1&lp=1> (dostęp 11 I 2016 r.).

⁴² Nowe ustalenie przesądza, że sprzeczne zapisy dotyczą tej samej osoby, a błędna jest informacja w pierwszym z nich, wskazująca na śmierć Czesława Pawłowskiego w Charkowie w 1940 r.

⁴³ Polscy oficerowie i policjanci zamordowani przez NKWD i pochowani w Katyniu, Miednoje i w Charkowie oraz obywatele RP z tzw. Ukraińskiej Listy Katyńskiej, wyszukiwanie, poz. 11244, www.katedrapolowa.pl/ofiary.php (dostęp 10 XI 2007 r.).

jako uznany za zamordowanego na mocy decyzji katyńskiej, znalazł się wśród oficerów awansowanych na kolejny stopień decyzją ministra obrony narodowej RP z 5 października 2007 r. Listę mianowanych odczytano w trakcie uroczystych obchodów z udziałem prezydenta RP w dniach 9–10 listopada 2007 r. w Warszawie i umieszczono na stronie internetowej Katedry Polowej WP. Pawłowski został awansowany na stopień porucznika WP⁴⁴.

Do opisu wojennej martyrologii środowiska weterynaryjnego najwięcej wnieśli przedstawiciele tego zawodu. Wedle szacunku z końca lat dziewięćdziesiątych XX w. w całej II wojnie światowej zginęło około 440 lekarzy weterynarii, czyli ponad 20 proc. kadry zawodowej⁴⁵. Liczbę tę należałoby nawet zwiększyć. Po wojnie, pomimo obowiązywania dekretu o rejestracji pracowników służby zdrowia z 24 września 1947 r., urzędowych wezwań i poszukiwań, w kraju nie zarejestrowało się 957 lekarzy, spośród ujętych w spisie z marca 1939 r.⁴⁶ Głównym powodem braku rejestracji była śmierć na skutek represji, miały też miejsce zgony z przyczyn naturalnych, niektórzy lekarze pozostali po wojnie poza granicami Polski⁴⁷. Rzeczywiste straty wojenne mieściły się zatem między 440 a 957 osobami, bliżej tej pierwszej liczby. Opracowania odnoszą się przede wszystkim do lekarzy ujętych w przedwojennych spisach lekarzy weterynarii, aczkolwiek nie tylko. Pojęcie środowiska weterynaryjnego, a nawet środowiska lekarzy weterynarii, było szersze w pojęciu ówczesnych i tak zwykle traktują to osoby opisujące losy lekarzy zwierząt. Tytułu lekarza nie tylko nie posiadali np. technicy weterynarii, ale też niektóre osoby, które ukończyły studia weterynaryjne. Należy też brać pod uwagę, że nieujęcie kogoś w spisie lub opracowaniu poświęconym środowisku weterynaryjnemu jako osoby zabitej lub represjonowanej, ewentualnie niepodlegającej represji, może wynikać nie z wykluczenia jej z danego kręgu osób, a tylko z niezidentyfikowania jako lekarza weterynarii.

W opracowaniu z 1998 r., sygnowanym przez Krajową Izbę Lekarsko-Weterynaryjną oraz Koło Seniorów Warszawskiej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej, uznano, że w ramach represji wobec jeńców ze Starobielska i Kozielska zamordowano 124 osoby „z kręgu” weterynarii, w tym stu kilkunastu lekarzy⁴⁸, resztę stanowili absolwenci⁴⁹.

⁴⁴ *Lista osób zamordowanych w Katyniu, Miednoje i w Charkowie mianowanych pośmiertnie na kolejne stopnie, odczytana w trakcie uroczystych obchodów w dniach 9–10 listopada 2007 r.*, pdf, s. 197, poz. 6645, www.katedrapolowa.pl/ofiary.php (dostęp 10 XI 2007 r.). Lista mianowanych nie została opublikowana w dzienniku MON. Zob. <http://www.katedrapolowa.pl/files/Lista%20osob%20zamordowanych%20w%20Katyniu%20Miednoje%20i%20w%20Charkowie%20mianowanych%20posmiertnie%20na%20kolejne%20stopnie,%20odczytana%20w%20trakcie%20uroczystych%20obchodow%20w%20dniach%209-10%20listopada%202007%20r.%20v3>, pdf, s. 197 (dostęp 10 XI 2007 r.).

⁴⁵ *Lista lekarzy weterynarii jeńców obozów w Kozielsku i Starobielsku zamordowanych w Katyniu i Charkowie*, oprac. W. Lutyński, Warszawa 1998, s. 3 i 29. Por. R. Jeleniewicz, *95 lat służby weterynaryjnej Wojska Polskiego*, „Biuletyn Północno-Wschodniej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej” 2013, nr 4, s. 39.

⁴⁶ „Życie Weterynaryjne. Organ Urzędowy Naczelnej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej oraz Okręgowych Izb Lekarsko-Weterynaryjnych” 1949, nr 10, s. 158–160; 1949, nr 11–12, s. 172 i 177–179; 1950, nr 2–3, s. 78–84; 1950, nr 4–5, s. 122–123; 1950, nr 6–7, s. 149–150.

⁴⁷ Listę zarejestrowanych publikowano do połowy 1950 r., dla okresu późniejszego brak wiedzy o zgłoszeniach.

⁴⁸ *Lista lekarzy weterynarii jeńców obozów w Kozielsku i Starobielsku...*, s. 3 i 29. Zgodnie z autorem „ogół” zamordowano w Katyniu i Charkowie, nie precyzuje on, gdzie miano by zamordować innych.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 27.

Pawłowski nie figurował na liście 110 osób z obozów w Kozielsku i Starobielsku zamordowanych w Katyniu i Charkowie, ani też nie został wymieniony wśród jeńców ocalałych ze Starobielska⁵⁰. Z obu absencji nie można wyciągać daleko idących wniosków, gdyż lista miała stanowić punkt wyjścia do dalszych, precyzyjniejszych ustaleń i zachętę do nadsyłania informacji, w związku z czym załączono do niej ankiety Indeksu Represjonowanych⁵¹. Punkt odniesienia podczas tworzenia spisu – obok informacji ze źródeł „weterynaryjnych” – stanowił charkowski tom *Indeksu represjonowanych*, w którym brak informacji o zawodzie Pawłowskiego.

W XXI stuleciu na apel o skatalogowanie i opisanie losów lekarzy weterynarii odpowiedział Włodzimierz Gibasiewicz. Lekarz weterynarii, posługujący się rzetelnym warszatem badawczym historyka, stworzył cykl artykułów i książek, w których opisał martyrologię środowiska weterynaryjnego w okresie II wojny światowej⁵². W części publikacji przedstawił wybrane postacie, pozostałe wydawnictwa mają charakter encyklopedyczny.

Gibasiewicz w encyklopedycznym opracowaniu z 2009 r. pt. *Niepowtarzalni. Lekarze weterynarii ofiary II wojny światowej* uznał Czesława Dominika Pawłowskiego za ofiarę dramatu katyńskiego, przetrzymywaną w obozie w Starobielsku, a następnie zamordowaną w 1940 r. w Charkowie⁵³. W tym samym kompendium, w haśle poświęconym Janowi Budzińskiemu, autor przytoczył relację, zgodnie z którą „o okolicznościach wzięcia go [Budzińskiego] do niewoli oraz osadzenia w obozie w Starobielsku żona dowiedziała się z listu p. Czesława Pawłowskiego, również lekarza weterynarii, wziętego do niewoli razem z Janem Budzińskim, który przez dwa miesiące był w obozie w Starobielsku. Czesław Pawłowski został zwolniony z obozu na podstawie złożenia prośby przez mieszkańców Hoszczy i okolicy”⁵⁴. Powyższa wiadomość nie spowodowała rezygnacji z umieszczenia Pawłowskiego wśród ofiar z Charkowa lub postawienia nad tym faktem znaku zapytania.

Informację o śmierci lekarza z Hoszczy w toku operacji katyńskiej w 1940 r. Gibasiewicz powtórzył w kolejnym encyklopedycznym opracowaniu z 2011 r. pt. *Lekarze weterynarii. Ofiary II wojny światowej*. Biogram Pawłowskiego, który należy uznać za oddający cały dotychczasowy stan wiedzy, kończyła informacja o jego niewoli i śmierci: „Osadzony w obozie w Starobielsku i zamordowany w Charkowie w 1940 r.”⁵⁵.

Opracowania powstałe w środowisku weterynaryjnym, choć zawierały wskazówki mogące naprowadzić na wniosek o przeżyciu Pawłowskiego, nie zmieniły postrzegania Pawłowskiego jako jednej z ofiar decyzji Politbiura WKP(b) z 5 marca 1940 r.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 26.

⁵¹ *Ibidem*, s. 5.

⁵² W. Gibasiewicz, *Spotkania po latach*, Łódź 2007; *idem*, *NN – nieznan, niepowtarzalni. Zadziwiające losy lekarzy zwierząt*, Gdańsk 2010; *idem*, *Życie godne pomnika*, Warszawa 2011; *Odnaleziona głosa. Zadziwiające losy lekarzy zwierząt*, Warszawa 2013; *idem*, *Utrwalone skrawki życia*, Warszawa 2014; *idem*, *Okrucy godnego życia*, Warszawa 2015; *idem*, *Lekarze weterynarii, którzy uniknęli Katynia*, „Życie Weterynaryjne. Czasopismo Społeczno-Zawodowe i Naukowe Krajowej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej” 2010, nr 4, s. 349–351. Także pozycje niżej wymienione.

⁵³ W. Gibasiewicz, *Niepowtarzalni. Lekarze weterynarii...*, s. 143.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 128.

⁵⁵ W. Gibasiewicz, *Lekarze weterynarii. Ofiary II wojny światowej...*, s. 253. W późniejszych opracowaniach Gibasiewicz koncentrował się na opisach losów wybranych postaci ze środowiska weterynaryjnego.

Podstawę uznania Czesława Pawłowskiego za ofiarę zbrodni katyńskiej stanowiło jego figurowanie na tzw. liście starobielskiej, pod numerem 2753⁵⁶. Lista to wykaz teczek ewidencyjnych Oddziału (Referatu) Specjalnego obozu starobielskiego, sporządzanych dla jeńców wojennych z obozu NKWD w Starobielsku⁵⁷. W większości listę zapełniają osoby zamordowane w Charkowie w kwietniu i maju 1940 r., w ramach operacji katyńskiej obejmującej trzy obozy specjalne oraz więzienia NKWD. Znalazły się na niej jednak i takie, które opuściły obóz w 1939 lub 1940 r. i nie były ofiarami zbrodni katyńskiej. Spis zawiera numer porządkowy, imię, patronimik, nazwisko i datę urodzenia osoby, której dokumenty ekspediowano z obozu. Historycy spis ten określają jako listę Gajdideja, od nazwiska podpisanego pod nią sierżanta bezpieczeństwa państwowego, naczelnika Oddziału (Referatu) Specjalnego w obozie NKWD w Starobielsku. Lista Gajdideja, choć często nazywana jest listą starobielską, jest nią tylko w tym znaczeniu, że w całości dotyczy jeńców ze Starobielska i stanowi podstawę do odtworzenia faktycznego spisu ofiar zbrodni katyńskiej z obozu w Starobielsku, w fachowej nomenklaturze określanego jako „Starobielska lista katyńska”. Tę ostatnią stanowi lista Gajdideja „minus” osoby, które nie padły ofiarą zagłady, czyli nie zostały wiosną 1940 r. – po przekazaniu do dyspozycji Zarządu NKWD w Charkowie – przewiezione do więzienia NKWD w Charkowie i tam zamordowane⁵⁸. Konieczność zastosowania tej metody podczas ustalania listy zamordowanych ze Starobielska wynikała z braku imiennych dziennych list dyspozycyjnych⁵⁹, analogicznych do list z Kozielska i Ostaszkowa, oddających jeńców z tych dwóch obozów do dyspozycji zarządów NKWD w Smoleńsku i Kalininie. Dzięki dokumentom sprawozdawczo-operacyjnym NKWD z 1940 r.⁶⁰ i notatce szefa KGB Aleksandra Szelepina z 1959 r.⁶¹ (względnie precyzyjnej, aczkolwiek nie imiennej), zawierających sumaryczną liczbę jeńców zamordowanych w operacji katyńskiej w Charkowie w kwietniu–maju 1940 r.⁶², znamy przybliżoną liczbę osób, których odjęcie z listy Gajdideja będzie oznaczało pozostanie na niej ofiar zbrodni katyńskiej. Biorąc pod uwagę, że z imiennej listy Gajdideja „odejmowano” osoby znane z imienia i nazwiska, oznacza-

⁵⁶ HDA SBU, Spisok oblikowich spraw na bywszych wijskowopolonienich Starobyłskogo Taboru NKWD, f. 62, op. 2, poriadkowy nr po opisi 39, s. 78, poz. 2753. Por. J. Tucholski, *Mord w Katyniu. Kozielsk. Starobielsk. Ostaszków. Lista ofiar*, Warszawa 1991, s. 963. Teczki ewidencji obozowej były teczkami śledczymi.

⁵⁷ Lista Gajdideja obejmuje 4031 pozycji, ale ze względu na błędy w numeracji i powtórzenia uznano, że zawiera 3856 nazwisk.

⁵⁸ Tym samym ich zwłok nie ukryto w parku leśnym na obrzeżach Charkowa, niedaleko Piatichatek.

⁵⁹ W wypadku Starobielska znamy numery poszczególnych list dziennych i liczbę znajdujących się na nich osób.

⁶⁰ Zestawienie z 18 V 1940 r. wskazuje na 3807 osób wysłanych z obozu starobielskiego, w okresie jego „rozładownia” pomiędzy 5 IV a 12 V 1940 r., do Zarządu NKWD w Charkowie w celu rozstrzelania (wcześniej wysłano zapewne dwóch jeńców). Zob. *Katyni. Dokumenty zbrodni*, t. II: *Zagłada*, red. W. Materski i in., Warszawa 1998, s. 317. Z o kilka dni późniejszej informacji o wymordowanych jeńcach wynika, że zleceń na wysłanie do NKWD w Charkowie wydano 3811, ale nie wiemy, ile ich wykonano. Zob. *ibidem*, s. 329. Są to przybliżone liczby ofiar, w każdym zestawieniu umykał ktoś z ocалonych lub zgładzonych.

⁶¹ Wedle notatki Szelepina ze Starobielska pochodziło 3820 ofiar całej zbrodni. Por. W. Wasilewski, *Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940–2014*, Łomianki 2014, s. 177.

⁶² Analiza dokumentów prowadzi do wniosku, że w Charkowie zabito około 3800 jeńców wojennych ze Starobielska.

ło to ustalenie imiennej listy jeńców zamordowanych w Charkowie, czyli właściwej Starobielskiej listy katyńskiej⁶³.

Wykluczenie osób z kręgu ofiar zbrodni katyńskiej nie było w większości wypadków trudne. Wiele danych uzyskano już w okresie II wojny światowej i później dzięki relacjom świadków i samych ocalałych (jednym z jeńców Starobielska, któremu udało się przeżyć, był Józef Czapski, od jesieni 1941 r. ustalający losy kolegów). W latach dwudziestych XX w. nowe informacje przyniosły dokumenty NKWD dotyczące losów poszczególnych jeńców. Duże znaczenie miało m.in. pozyskanie imiennej księgi rejestracji jeńców w obozie w Griazowcu. Ważną rolę odegrały (przekazywane na różnych etapach budowania wiedzy) sygnały od bliskich osób błędnie uznanych za ofiary mordu. Informacje z akt i relacji stworzyły spójny obraz grupy polskich jeńców ocalałych z zagłady katyńskiej. Największa grupa jeńców Starobielska, która znalazła się na liście Gajdideja, ale nie padła ofiarą mordu katyńskiego, to wojskowi, którzy wiosną 1940 r. – w trakcie operacji „rozładowania” obozu w Starobielsku – zostali przewiezieni do obozu juchnowskiego, a 18 czerwca 1940 r. trafili do obozu w Griazowcu⁶⁴.

Posiadane informacje pozwoliły badaczom i instytucjom państwowym uznać Starobielską listę katyńską za ustaloną. Pozostał niewielki margines błędu. Sprawa Pawłowskiego mieści się w tym marginesie i zarazem pokazuje zawodność konkretnego, jednostkowego ustalenia poczynionego w oparciu o listę Gajdideja.

Obraz losów Czesława Pawłowskiego zbudowany w oparciu o listę Gajdideja wymaga rewizji. Koleje życia ppor. Pawłowskiego w okresie niewoli i okupacji sowieckiej wyglądały inaczej, niż dotąd sądzono. Punktem wyjścia rewizji i przyczynkiem do ustalenia jego prawdziwych losów stał się dokument odnaleziony przez autora niniejszego tekstu⁶⁵.

Dokument ten to odrębna notatka dla oficera informacyjnego 3. Dywizji Strzelców Karpackich, złożona w Iraku i datowana na listopad 1942 r., podpisana: „Dane powyższe podał Czesław Pawłowski, por., lek[arz] wet[erynarii]”⁶⁶. Pawłowski sporządził, prawdopodobnie z pamięci, listę oficerów, z którymi przebywał w niewoli, anonsowaną: „Nazwiska znanych mi osobiście oficerów Wojska Polskiego przebywających w obozie Starobielsk n. Donem, ZSRR, w czasie od 25 września 1939 [r.] – 27 listopad[a] 1939 r.”⁶⁷.

Spis – złożony w dywizyjnym Oddziale Informacyjnym, czyli „dwójce” – powstał na potrzeby prac służących ustaleniu losu polskich jeńców w Związku sowieckim, które prowadzono w Armii Polskiej na Wschodzie. Lista obejmowała 39 oficerów i podchorąż-

⁶³ Lista różni się – w niewielkim zakresie – w zależności od okresu powstania i podmiotu ją przygotowującego. *Indeks represjonowanych...*, t. II, s. 5. Pierwsza, krytycznie zweryfikowana, imienna lista jeńców ze Starobielska, zamordowanych w Charkowie w 1940 r., wlicza 3739 osób. *Charków. Księga Cmentarna...*, zawiera 3812 biogramów zamordowanych jeńców ze Starobielska. Na liście starobielskiej umieszczonej na stronie Katedry Polowej WP także znajduje się w wykazie 3812 ofiar mordu w Charkowie.

⁶⁴ Pomiędzy 5 IV a 12 V 1940 r. z obozu starobielskiego do obozu juchnowskiego (Pawliszczew Bor) w dwóch transportach wysłano 78 osób, wśród nich był np. ppłk Zygmunt Berling. Por. S. Jaczyński, *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów polskich ocalałych z masakry katyńskiej*, Warszawa 2012, s. 135–147.

⁶⁵ IPMS, kol. 12/46 (kopia IPN BU 2210/37), [Notatka] dla ofic[era] inf[ormacyjnego] 3. DSK, listopad 1942 r., Irak, s. 2–3 (powtórzone s. 4–5). Opis archiwalny teczki brzmi: „Imienna lista polskich oficerów przebywających w obozie NKWD w Starobielsku wykonana przez por. Czesława Pawłowskiego 1942 r.”.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 3.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 2.

zych WP, w każdym wypadku wymienionych z nazwiska, z podaniem stopnia i co najmniej jednej dodatkowej informacji (w większości wypadków były to zawód oraz miejscowość, z którą jeniec był związany przed wojną). Dwunastu z tej grupy było lekarzami weterynarii.

Na końcu niealfabetycznej listy znalazło się dwóch lekarzy weterynarii w stopniu podchorążego: Zbigniew Kapturkiewicz i Mieczysław Kawa⁶⁸. Nazwiska ich „odkreślono” i poczyniono dopisek, że nadal żyją, byli w obozie w Gрязowcu, natomiast obecnie pierwszy jest w Buenos Aires w Argentynie, a drugi w Anglii. Informacja o ich przeżyciu nie jest nowa⁶⁹. Na liście Pawłowskiego nie są to jedyne osoby, które nie zginęły w Charkowie. Ważniejsze, że podane miejsca zamieszkania wskazują na uzupełnienie informacji z 1942 r. o wiadomości późniejsze. Dopisano to na pewno po 12 stycznia 1948 r., gdyż tego dnia Zbigniew Kapturkiewicz z żoną Angelą i urodzonym w Bari synem Andrzejem przyплыł z włoskiej Genui do stolicy Argentyny⁷⁰. Dla Mieczysława Kawy Anglia była tylko etapem emigracji, ostatecznie osiadł on w Kanadzie⁷¹. Choć nie udało się ustalić daty jego przenosin za ocean, to adnotację tę sporządzono raczej nie później niż w latach pięćdziesiątych XX w. Uzupełnienie poczynione w dokumencie po listopadzie 1942 r., a nawet przyjęcie, że data ta została później dopisana⁷², nie zmienia konstatacji, że autorem listy jeńców był Pawłowski⁷³.

Sporządzenie listy (po ewakuacji z ZSRS) przez mającego nie żyć od wiosny 1940 r. lekarza weterynarii przesądza, że ocalał on z masakry katyńskiej. Wątpliwości ucina adnotacja pod listą towarzyszy niewoli, poczyniona w pierwszej osobie i opatrzona dodatkowym, parafującym adnotację, podpisem: „Pawłowski, lek[arz] wet[erynarii]”. W adnotacji tej Pawłowski opisał swoje losy: „Zwolniony zostałem dn. 27 listopada 1939 r. na podania zbiorowe mieszkańców pow[iatu] Równe Woł[yńskie] i wróciłem do okupowanej przez Sowiety Polski (Hoszcza, pow. Równe Woł[yńskie]) dn. 1 grudnia 1939 r.”⁷⁴.

Okoliczności zwolnienia – wystosowanie prośby i jej uwzględnienie, należy uznać za bardzo prawdopodobne. Lekarz weterynarii był cenny nie tylko dla ludności, ale i władz. Dla okupanta sowieckiego i niemieckiego wielkie znaczenie miało zabezpieczenie hodowli zwierząt i co za tym idzie – kontyngentów mięsa. Bez służby weterynaryjnej było to niemożliwe. Dla lokalnych notabli żywotne znaczenie miało też badanie mięsa

⁶⁸ W dokumencie: „pchor. Kawa Tad. (lek. wet.)”. Imię Tadeusz użyte omyłkowo.

⁶⁹ *Indeks represjonowanych*, t. V: *Jeńcy w Gрязowcu i Suzdału*, Warszawa 1998, s. 54, 56.

⁷⁰ W. Gibasiewicz, Zbigniew T. Kapturkiewicz w grupie lekarzy weterynarii uratowanych z Katynia, „Życie Weterynaryjne. Czasopismo Społeczno-Zawodowe i Naukowe Krajowej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej” 2013, nr 7, s. 582–583.

⁷¹ A. Senze, *Z tamtych lat, z tamtych dni (cz. 1)*, „Cracovia Leopoliis” 2007, nr 1, s. 23. Por. *Lista lekarzy weterynarii jeńców obozów w Kozielsku i Starobielsku...*, s. 27, gdzie powojenny los Kawy opisany jest jako niezany.

⁷² Nawet jeśli datę „listopad 1942 r.” dopisano w 1948 r. lub później, nie oznacza to, że dokument był antydatowany, raczej faktyczną datę jego sporządzenia dopisano *post factum*.

⁷³ Notatka została napisana jednym charakterem pisma. Interpretacja, wedle której jest to odpis dokumentu, z dodaniem nowych informacji, nie wpływa na fakt, iż dowodzi on przeżycia głównego autora informacji.

⁷⁴ IPMS, Kol. 12/46 (kopia IPN BU 2210/37), [Notatka] dla ofic[era] inf[ormacyjnego] 3. DSK, listopad 1942 r., Irak, s. 3.

przeznaczonego na ich użytek⁷⁵. Do prawidłowego wykonania wielu czynności nie wystarczyły osoby o ograniczonej wiedzy weterynaryjnej. Były to dostateczne powody, aby ubiegać się o zwolnienie lekarza weterynarii. O tym, że udało się to w wypadku Pawłowskiego – obok być może dodatkowych, nieznanych nam przyczyn – zdecydował zapewne deficyt opieki weterynaryjnej w rejonie Hoszczy, a także operatywność lokalnych władz, które pozwoliły przesłać podanie⁷⁶. Jednakże w totalitarnym państwie i w tym wypadku ostatecznie górę wzięła polityczny imperatyw walki z polskością, a nie pragmatyzm, o czym przekonuje opis dalszych losów Pawłowskiego: „Dn[ia] 19 kwietnia 1940 r. zostałem aresztowany przez NKWD i skazany zaocznie na 5 lat przymusowych robót (łagier) z art. C.O.Э. – powód: prezes Związku Rezerwistów, prezes PCK i ofic[er] rez[erwy], odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi za działalność na polu obronności państwa polskiego”⁷⁷.

Z adnotacji wynika, że gdy w kwietniu 1940 r. ze Starobielska do Charkowa wysyłano transporty śmierci, Pawłowski został aresztowany przez NKWD kilkaset kilometrów od miejsca dramatu jeńców z obozu starobielskiego. Następnie skazano go na karę pozbawienia wolności w „poprawczym obozie pracy przymusowej”, czyli w łagrze, a nie na śmierć. *Casus* Pawłowskiego potwierdza, że oficerowie zatrzymani przez NKWD już po rozpoczęciu wykonywania decyzji Politbiura z 5 marca 1949 r. nie trafili na katyńskie listy śmierci, w tym na listę ukraińską, na której znalazły się osoby przetrzymywane w więzieniach⁷⁸. Dotyczyło to też grupy polskich wojskowych przejętych latem 1940 r. przez władze sowieckie z Litwy i Łotwy. W przypadku bohatera artykułu trudno nie pochylić uwagi, że uśmiechnął się do niego los.

Losy Pawłowskiego po skazaniu znamy dzięki aktom osobowym żołnierzy PSZ. Przechowywane są one w brytyjskim Ministerstwie Obrony (MOD). Każde to sformułować ogólny wniosek, że informacja o śmierci Pawłowskiego w Charkowie nie została dotąd zweryfikowana z aktami PSZ w MOD. Jest to zastanawiające w kontekście prowadzenia wielu przedsięwzięć skutkujących rekonstrukcją i publikacją tzw. list katyńskich. Prawdopodobnie nie dokonano pełnej falsyfikacji tych list w oparciu o akta osobowe w MOD. W przeciwnieństwie do dokumentu z IPMS, którego odnalezienie należy uznać za szczęśliwy przypadek, akta osobowe żołnierzy PSZ w MOD, które są identyfikowalne według danych personalnych, mogą być obiektem poszukiwań prowadzonych zgodnie z listą nazwisk. Należy to postawić jako postulat badawczy, który w pierwszym rzędzie dotyczy czterech imiennych list katyńskich: starobielskiej, kozielskiej, ostaszowskiej i ukraińskiej. Ze względu na inną podstawę rekonstrukcji lub/i profil ofiar, konfrontacja nie będzie najpewniej skutkowałą weryfikacją list: kozielskiej, ostaszowskiej i ukraińskiej.

⁷⁵ A. Senze, *Z tamtych lat, z tamtych dni (cz. 4)*, „Cracovia Leopoldis” 2007, nr 4, s. 15. Wspomnienia wykładowcy Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie dobrze ukazują znaczenie opieki weterynaryjnej w okresie obu okupacji. Sam opis badania mięsa dotyczył Niemców.

⁷⁶ Nie wiadomo, do kogo wystosowano podanie, prawdopodobnie skierowano je od razu do miejscowego NKWD.

⁷⁷ IPMS, Kol. 12/46 (kopia IPN BU 2210/37), [Notatka] dla ofic[era] inf[ormacyjnego] 3. DSK, listopad 1942 r., Irak, s. 3. Pawłowski został skazany z okrytego złą sławą, skierowanego przeciwko „przestępstwom kontrewolucyjnym”, artykułu 58 Kodeksu karnego RFSSR, któremu w kK USSR odpowiadał artykuł 54.

⁷⁸ „Operacja katyńska” NKWD realizowała decyzję Politbiura WKP(b) z 5 III 1940 r., transporty śmierci ekspediowano od pierwszych dni kwietnia 1940 r.

W wypadku listy starobielskiej, z uwagi na metodę rekonstrukcji, ogólna liczba błędnych identyfikacji może sięgać kilkunastu osób. Liczba ofiar wykluczonych z listy starobielskiej na podstawie akt Polaków w MOD będzie zapewne mniejsza, być może Pawłowski okaże się wyjątkiem.

Pawłowski karę odbył w obozie pracy przymusowej koło Uchty w Republice Komi, w okresie między 19 kwietnia 1940 r. a 3 września 1941 r.⁷⁹ 3 września 1941 r., po układzie Sikorski–Majski i amnestii dla Polaków, został zwolniony z łagru i wyruszył w drogę do formującej się armii polskiej. 18 września 1941 r. dotarł do Tockoje⁸⁰. Informacje o etapie łagiernym i zwolnieniu wpisał w 1943 r. do kwestionariusza przebiegu służby wojskowej. Pod nim znalazła się adnotacja o pobycie żony Heleny Pawłowskiej w Stanisławowie przy ul. Zygmuntowskiej 7⁸¹.

Kresowianin 15 października 1941 r. otrzymał przydział do sekcji lekarzy weterynarii w Ośrodku Zapasowym Armii w Tockoje, gdzie pełnił funkcję wykładowcy dla sanitariuszy weterynarzy, a dzień później – do 16. pułku piechoty 6. Lwowskiej DP na funkcję naczelnego lekarza weterynarii⁸². W tym pułku służył do jego przeformowania w Iraku 30 października 1942 r., czyli przez resztę pobytu w Związku Sowieckim (od końca stycznia 1942 r. w uzbeckim Kitab) i w okresie ewakuacji z ZSRS przez Iran do Iraku⁸³.

Po ewakuacji na Bliski Wschód otrzymał 24 października 1942 r. w Dowództwie Etapów przydział, jako lekarz weterynarii, do Rzeźni Polowej nr 101 w irackim Chankinie⁸⁴. Służyć w niej miał od 1 do 11 listopada 1942 r.⁸⁵ Lista kwalifikacyjna za rok 1942 wskazuje jako formację Pawłowskiego – „Dowództwo Etapów, Rzeźnia Polowa nr 101”⁸⁶. Według kwestionariusza przebiegu służby z kwietnia 1943 r. Pawłowski od 11 listopada do 31 grudnia 1942 r. pełnił funkcję kierownika filii Rzeźni Polowej Dowództwa w Mosulu⁸⁷. Późniejszy kwestionariusz przebiegu służby wskazuje na jego przejście 28 czerwca 1943 r. do 333. Rzeźni Polowej⁸⁸, ale w niewiele wcześniejszym wniosku

⁷⁹ MOD, AP Czesława Pawłowskiego, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p.

⁸⁰ *Ibidem*, Wniosek awansowy na porucznika rezerwy, podpisał szef Służby Zdrowia Etapów mjr lek. dr Latała, [po 11 XI 1942 r.], b.p.

⁸¹ *Ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p.

⁸² *Ibidem*, Weryfikacja wcześniejszej służby odbyła się na podstawie zeznań dwóch świadków.

⁸³ *Ibidem*, 16. pułk piechoty. Lista kwalifikacyjna, Kitab, 8 VI 1942 r., b.p. Pawłowski ewakuował się prawdopodobnie z sowieckiego Krasnowodzka 25 VIII 1942 r. statkiem „Kaganowicz” przez Morze Kaspijskie do Pahlevi w Iranie, a następnie w drugim tygodniu września 1942 r. transportem samochodowym m.in. przez Kazwin do Chanakin w Iraku.

⁸⁴ *Ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p.; *ibidem*, Przebieg służby wojskowej, podpisane: ppłk Benrot, 505. Oddział PKPR, ostatnia wpisana data 20 I 1949 r., b.p. W tym drugim dokumencie użyto nazwy: „Polowa Rzeźnia i Chłodnia w Chankinie, gospodarczy obóz Dywizji A”.

⁸⁵ *Ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p.

⁸⁶ *Ibidem*, Roczna lista kwalifikacyjna za rok 1942, podpisana w miejscu postoju armii, 12 II 1943 r., b.p.

⁸⁷ *Ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p. Formalny przydział 29 XII 1942 r.

⁸⁸ *Ibidem*, Przebieg służby wojskowej, podpisane: ppłk Benrot, 505. Oddział PKPR, ostatnia wpisana data 20 I 1949 r., b.p.

awansowym numer 333 wpisany jest już od przydziału z 24 października 1942 r.⁸⁹ Czy Rzeźnia 333 była filią Rzeźni 101, czy tę drugą przemianowano na 333, czy były to odrębne jednostki, ma dla nas znaczenie drugorzędne. Ważniejsza jest informacja o przeniesieniu Pawłowskiego 11 listopada 1942 r. na funkcję kierownika filii 333. Rzeźni Polowej przy Dowództwie 1. BSK⁹⁰. Wyjaśnia to, dlaczego złożył informację o pobycie w Starobielsku oficerowi 3. Dywizji Strzelców Karpackich (wcześniej BSK/SBSK). Lekarz weterynarii nie był żołnierzem 3. DSK, na próżno szukać go w spisach żołnierzy tej dywizji⁹¹. Przebywał jednak wśród karpatczyków i dla nich pracował. W tym kontekście zrozumiałe jest złożenie w 3. DSK w listopadzie 1942 r., czyli niedługo po przeniesieniu, meldunku o niewoli w Związku Sowieckim.

Ważnym momentem kariery wojskowej bohatera artykułu był awans na wyższy stopień oficerski. Wniosek awansowy podporucznikowi korpusu oficerów służby weterynarii podpisał w APW szef Służby Zdrowia Etapów⁹². Pawłowski został porucznikiem rezerwy Wojska Polskiego, ze starszeństwem na 1 lipca 1943 r. i lokatą 1⁹³.

Lista kwalifikacyjna za 1944 r., obejmująca okres kampanii włoskiej II Korpusu, podpisana w maju 1945 r., lokuje porucznika Pawłowskiego w roli zastępcy komendanta Rzeźni Polowej nr 333⁹⁴. Wszystkie opinie o Pawłowskim z okresu służby w AP w ZSRS, APW i II Korpusie były pozytywne, w tej wystawionej na koniec wojny znalazły się superlatywy. Dodajmy, że za ofiarną służbę otrzymał m.in. Srebrny Krzyż Zasługi i Medal Wojska (po raz drugi 27 lutego 1948 r.), posiadał też odznaczenia brytyjskie: Gwiazdę za Wojnę 1939–1945 i Gwiazdę Italii⁹⁵. Przydział do Rzeźni Polowej nr 333 obowiązywał do końca wojny, a nawet później, gdy odkomenderowany pozostawał na stanie tej jednostki. Kolejne, powojenne przeniesienia znalazły szczegółowe odzwierciedlenie w aktach personalnych Pawłowskiego⁹⁶.

Ważniejsze od kwestii ewidencyjnych były zmiany miejsc pobytu i perturbacje związane z likwidacją PSZ na Zachodzie. Po blisko półtorarocznej służbie na Bliskim Wschodzie w latach 1942–1943, a następnie około trzyletniej (trwającej do 1946 r.) we Włoszech, Pawłowskiego skierowano do Wielkiej Brytanii⁹⁷. Na wyspach 12 stycznia 1947 r. wypełnił szczegółową ankietę, a 10 lutego 1947 r. – ze skutkiem od 1 marca

⁸⁹ *Ibidem*, Wniosek awansowy na porucznika rezerwy, podpisał szef Służby Zdrowia Etapów mjr lek. dr Latała, [po 11 XI 1942 r.], b.p.

⁹⁰ *Ibidem*. Z Brygady Strzelców Karpackich (BSK, później Samodzielna BSK) sformowano 3. DSK.

⁹¹ *Trzecia Dywizja Strzelców Karpackich (1942–1947)*, t. 1, red. M. Młotek, Londyn 1978, s. 803–824; *Trzecia Dywizja Strzelców Karpackich (1942–1987)*, t. 2, red. W. Maciejczyk, Londyn 1991, s. 341–661.

⁹² MOD, AP Czesława Pawłowskiego, Wniosek awansowy na porucznika rezerwy, podpisał szef Służby Zdrowia Etapów mjr lek. dr Latała, [po 11 XI 1942 r.], b.p. Tamże adnotacja o awansie.

⁹³ *Ibidem*, Roczna lista kwalifikacyjna za rok 1944, podpisana przez komendanta rzeźni mjr. dr. Furdyna w miejscu postoju armii 4 V 1945 r. (druga opinia z 30 V 1945 r.), b.p. Tamże powołanie na r[ozkaz] pers[onalny] APW nr 52/43.

⁹⁴ *Ibidem*. Tu wpisano jako jego korpus osobowy: Grupa Osobowa Sztabu. Służba Weterynarii.

⁹⁵ *Ibidem*, Zeszyt ewidencyjny, Lista ewidencyjna, wypełniona 5 IV 1943 r., potwierdzona przez C. Pawłowskiego za zgodność w m[iejscu] p[ostoju] 11 IV 1943 r., b.p. (oraz inne ankiety).

⁹⁶ *Ibidem*, Przebieg służby wojskowej, podpisane: ppłk Benrot, 505. Oddział PKPR, ostatnia wpisana data 20 I 1949 r., b.p.; *ibidem*, Ankieta personalna, na odwrocie punkt 25: Przebieg służby wojsk[owej] w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR, podpisał dowódca 16. pp ppłk Zygmunt Szafranowski, b.d., założona w AP w ZSRR, później uzupełniana, ostatnia data 1 III 1947 r., b.p. (także drugi, niewiele różniący się egzemplarz z ostatnią datą 27 II 1948 r.).

⁹⁷ *Ibidem*, Kwestionariusz osobisty, 12 I 1947 r., referent spisowy Antonii Dąbrowicz, b.p.

tego roku – mianowano go na etat podporucznika (z zachowaniem stopnia porucznika) Polskiego Korpusu Przystosobienia i Rozmieszczenia⁹⁸.

Korpus przygotowywał żołnierzy PSZ do życia cywilnego. Polacy stanęli przed dylematem powrotu do ojczyzny znajdującej się pod nową okupacją bądź pozostania na obczyźnie. Na publikowanej przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych w latach 1949–1950 liście lekarzy weterynarii, którzy figurowali w *Spisie lekarzy weterynarii w Rzeczypospolitej Polskiej* z marca 1939 r., a nie poddali się rejestracji po wojnie, pod numerem 614 figurował Czesław Dominik Pawłowski, ur. w 1908 r., dyplom 1935 r. we Lwowie⁹⁹. Pawłowski nie dopełnił obowiązku rejestracji w kraju, gdyż pozostał na emigracji. Głównym motywem decyzji kresowianina była uzasadniona obawa przed represjami w rządzonej przez komunistów Polsce. Dodajmy, że w nowych granicach państwa polskiego nie znalazło się ani jego miejsce urodzenia, ani zamieszkania przed wojną, anektowane w 1939 r. i ponownie w 1945 r. przez ZSRS.

Weterani PSZ, którzy zdecydowali się pozostać na obczyźnie, stanęli przed wyzwaniem ułożenia sobie życia na nowo. Ukierunkowaniu ich wysiłków i udzieleniu pomocy służyły ankiety wypełniane w PKPR. Dokumenty te sumowały nie tylko służbę wojskową, ale też doświadczenia zawodowe – z naciskiem na konkretne umiejętności – oraz zawierały pytania o przyszłość, opatrzone uwagami, aby przed odpowiedzią dobrze się zastanowić. Pawłowski w styczniu 1947 r. zadeklarował, że po demobilizacji chce pracować jako lekarz weterynarii lub w hodowli zwierząt¹⁰⁰. Na wypadek pojawienia się możliwości szkolenia w nowym zawodzie wskazał hodowlę zwierząt futerkowych i ogrodnictwo, to drugie raczej dla zapełnienia rubryki, niż z myślą o zmianie zawodu. Absolwent Akademii Medycyny Weterynaryjnej był w korzystnej sytuacji, gdyż w okresie przedwojennym i wojny wykonywał konkretny zawód, wszędzie potrzebny i możliwy do praktykowania dla Polaka. Nic też dziwnego, że swój uniwersalny fach zamierzał uprawiać również po wojnie. W hodowli zwierząt futerkowych, bardzo szybko rozwijającej się w XX w., także wykorzystałby swoją wiedzę weterynaryjną¹⁰¹. Dla doświadczonego lekarza odpowiedź na pytanie o źródło utrzymania była dość oczywista, inaczej rzecz miała się z odpowiedzią na pytanie o przyszłe miejsce zamieszkania. W styczniu 1947 r. Pawłowski wskazał na Nową Zelandię i Kanadę lub aktualne miejsce pobytu, czyli Zjednoczone Królestwo. Wskazanie jako kierunków emigracji brytyjskich dominiów jest zrozumiałe, były to kraje stosunkowo zamożne, o dużej produkcji zwierzęcej i co najważniejsze przyjmujące imigrantów. Ponadto Pawłowski znał już w stopniu podstawowym język angielski. W kwestionariuszu z lutego 1947 r. wpisał, że dobrze zna język rosyjski, natomiast w języku angielskim „średnio” czyta i pisze, lecz „słabo” mówi¹⁰². W takim samym zakresie znał niemiecki i włoski, ale ani Niemcy, ani Włochy nie wchodziły w rachubę jako kierunki emigracji.

⁹⁸ *Ibidem*, Army Form B199A, Personal Number 6230, Regiment or Corps: PKPR, b.p.; *ibidem*, Ankieta personalna, na odwrocie punkt 25: Przebieg służby wojsk[owej] w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR, podpisał dowódca 16. pp ppłk Zygmunt Szafranowski, b.d., b.p.

⁹⁹ „Życie Weterynaryjne. Organ Urzędowy Naczelnej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej oraz Okręgowych Izb Lekarsko-Weterynaryjnych” 1950, nr 2–3, s. 82, poz. 614.

¹⁰⁰ MOD, AP Czesława Pawłowskiego, Kwestionariusz osobisty, 12 I 1947 r., referent spisowy Antoni Dąbrowicz, b.p.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, Army Form B199A, Personal Number 6230, Regiment or Corps: PKPR, b.p.

Do: Ofic. Inf. 3 D. S. K.

Lutopad 1942 r.

IPN BU 2210/37

Kw. 12/46

2

Skaziska znanym mi osobiście
oficerów wojska Polskiego przebywających
w Obwodzie Starobielek w. Dorem, L. P. R. R.
w czasie od 25 września 1939 - 27 listop. 1939.

1. ppułk. UNDAŚ (73 p. p.)
2. mjr. Dr. FALL JAN (lekarz garniz. Kraków)
3. mjr. Dr. LEVITOUX (chirurg z Warszawy)
4. mjr. Dr. BAK (lekarz wet. - Centrum typów trot.
w Warszawie)
5. mjr. Dr. ŁABĘDŹ (lekarz wet. - Warszawa)
6. mjr. GUSTEK (Szef Szpitala 3 D. P. - Ławno)
7. kpt. Dr. ZIARKIEWICZ (lekarz wet. - Stanisławów)
8. kpt. SKORUPSKI (Lecznik wojenny - Równe trot.)
9. mjr. Dr. KOWALSKI FRANC. (lekarz wet. - Gniezno)
10. kpt. prof. HOROWITZ (lingwista - Warszawa)
11. por. EWERT (publicysta - Warszawa)
12. por. DASZYŃSKI (geograf syn posta ^{P.P.S.} - Warszawa)
Grodziński
13. por. inż. SŁUŻAŁEK WACŁAW (Lecznik - Łosowice)
14. por. POGORZELSKI (pancerzysta - Warszawa)
15. kpt. PERRO (pancerzysta - Warszawa)
16. por. LENARTOWICZ (Równe trot.)
17. ppor. WALCZAK WŁAD. (inż. elektryk - Równe trot.)
18. pułk. PECKE (Równe trot.)
19. ppor. BUDZIŃSKI JAN (lekarz wet. - Dąbrowa - Szpital Ciężki)
20. ppor. FISCHER (Kraków - właśc. sklepu ap. rad.)
21. ppor. Dr. SADOWSKI (lekarz wet. - Lwów)
22. ppor. Dr. JUDYCKI (lekarz wet. - Łódź - Dębno)
23. ppor. SOŁTYSIK (lekarz wet. - Mysłowice)
24. ppor. WYZINA (lekarz wet.)
25. ppor. GÓRECKI STERAN (19 p. wt. - Ostrów trot.)
26. kpt. Dr. NOWAK (stomatolog - Lwów)
27. ppor. GAUGUSH (19 p. wt. - Ostrów trot.)
28. por. GŁUSZKOWSKI (osadnik wojenny - Dębno)

29. kpt. WRAZIDŁO (Rybnik);
 30. por. HOFFMAN (pamiętnik - Lwów)
 31. por. Dr. ŁAZAROW (sewerski - Lwów)
 32. kpt. Dr. WATTENBERG (leh. wet. - Bessarabja -
 Demianow)
 33. ppor. ZIELIŃSKI JAN (Grodzisk lub. Łęka -
 pow. Równe kat.)
 34. ppor. MAZURKIEWICZ (Krasnik)
 35. ppor. LANG (artyl. - Bessarabja)
 36. ppor. BÖHM EDW. (Wawrow - Lwów)
 37. kpt. KAMIŃSKI TAD. (wojsk. Instytut Geograf.
 Warszawa)
-
38. pchor. KAPTURKIEWICZ ZBIGNIEW (leh. wet.)
 39. pchor. KAWA TAD. (leh. wet.)

ad p. 38 + 39. byli w granicach
 i na ziemi obecnie:

por. kapt. - Bienen-Lines - Chyżyn
 ppor. Kaw - Anglia.

Dane biograficzne
 Justo

CZESŁAW PAWŁOWSKI
 POR. LEK. WET.

obecny adres → 2643 W. CRYSTAL ST.
 CHICAGO 22., ILL., U.S.A.

dn. 27 listop. 1939r.

Twój list został mi przekazany
 przez szersze mieszkaniec pow. Równe kat.
 i wrócił do szerszej przez Komitet
 Polki (Hława - pow. Równe kat.) dn. 1 grudnia 1939r.

Dn. 19 kwietnia 1940r. zostałem aresztowany
 przez N.K.W.D. i przewieziony do Krasnika
 na 5 lat przymusowej roboty (logier)
 z art. C. O. 3° - pod: Przeszłość
 Rezerwistów Przesz. P. E. K. z ofic. Rezerw. sobow.
 srebrnym Krzyżem Zasługi za działalność
 na polu obronności Państwa Polskiego.
 Pawłowski' leh. wet.

Lista jeńców obozu w Starobielsku sporządzona przez Czesława Pawłowskiego
 z adnotacją o losie autora, listopad 1942 r.
 (IPMS, Kol. 12/46, kopia: IPN BU 2210/37)

Pawłowski chciał wyemigrować z żoną i córkami, co zadeklarował, ale było to niemożliwe, gdyż rodzina przebywała w Polsce¹⁰³. W ankiecie z 1947 r. podał jej miejsce zamieszkania (Opole), co wskazuje na wiedzę porucznika o sytuacji żony i córek lub nawet kontakt z nimi¹⁰⁴. Niestety nie udało się ustalić szczegółów tych kontaktów ani późniejszych losów rodzinnych.

Pawłowski ostatecznie nie pozostał w Anglii ani nie wyjechał do Nowej Zelandii lub Kanady. 20 stycznia 1949 r. został zwolniony z PKPR i wyemigrował do Stanów Zjednoczonych Ameryki¹⁰⁵. W praktyce o miejscu emigracji decydowały nie deklaracje zainteresowanych, a możliwości absorpcyjne poszczególnych krajów i związane z tym limity oraz potrzeby rynków pracy. Stany Zjednoczone przyjmowały wielu imigrantów, a amerykański rynek był najchłonniejszy na świecie. Kresowianin zamieszkał w Chicago, największym skupisku Polaków w USA. Zgodnie z późniejszą decyzją ewidencyjną z 1 marca 1949 r., sankcjonującą zakończenie służby, adres pobytu polskiego weterana na dzień 22 stycznia 1949 r. brzmiał: 5930, N. Artesian Avenue, Chicago, 45, Illinois, USA¹⁰⁶.

Na dokumencie z 1942 r., który naprowadził na trop omyłkowego umieszczenia Pawłowskiego na liście ofiar, znalazła się adnotacja – dopisana w 1949 r. lub później – o jego kolejnym powojennym miejscu zamieszkania: „Obecny adres – 2643 W. Crystal St., Chicago 22, IL, USA”¹⁰⁷. Nie wiadomo, kiedy sporządzono adnotację o adresie przy ulicy West Crystal, stąd trudno orzec, kiedy nasz bohater zamieszkał w tym miejscu. Ustalenie dalszych szczegółów jego życia za oceanem, na podstawie innych już źródeł, pomogłoby też dokładniej datować adnotację.

Z Wietrznym Miastem Pawłowski związany był bardzo długo. W 1986 r. zmarł w tym najbardziej polskim mieście Stanów Zjednoczonych, przeszło czterdzieści lat po zakończeniu II wojny światowej i czterdzieści siedem od momentu, gdy w 1939 r. ruszył do walki w obronie Polski. Na amerykańskim portalu familijno-genealogicznym znajduje się informacja o jego śmierci – w formie rekordu „Czesław Pawłowski, Born: Aug 4, 1908, Deceased: Sep. 1986, Location: Chicago, IL”; i opisowej (w tłumaczeniu na język polski): „Czesław urodził się 4 sierpnia 1908 r. We wrześniu 1986 r. Czesław Pawłowski odszedł w Chicago, w stanie Illinois, w wieku 78 lat”¹⁰⁸. Precyzja nekrologu, zwłaszcza podanie dziennej daty urodzin zmarłego, nie pozostawia wątpliwości, że zmarłym był lekarz weterynarii Czesław Pawłowski, niegdyś jeńiec obozu NKWD ZSRS w Starobiel-sku. Informacja o jego śmierci w 1986 r. stanowi „kropkę nad i” w naszych poszukiwaniach. Wskazuje bowiem, że bohater artykułu nie tylko przeżył niewolę sowiecką i okres wojny, ale po jej zakończeniu żył jeszcze wiele lat.

¹⁰³ *Ibidem*, Kwestionariusz osobisty, 12 I 1947 r., referent spisowy Antoni Dąbrowicz, b.p.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Army Form B199A, Personal Number 6230, Regiment or Corps: PKPR, b.p.; *ibidem*, Przebieg służby wojskowej, podpisane: ppłk Benrot, 505. Oddział PKPR, ostatnia wpisana data 20 I 1949 r., b.p.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Army Form B199A, Personal Number 6230, Regiment or Corps: PKPR, b.p.

¹⁰⁷ IPMS, Kol. 12/46 (kopia IPN BU 2210/37), [Notatka] dla ofic[era] inf[ormacyjnego] 3. DSK, listopad 1942 r., Irak, s. 3.

¹⁰⁸ Zob. <http://crestleaf.com/p/50ba9f82651a69e4d4c244af/czeslaw-pawlowski> (dostęp 1 XII 2016 r.).

Reasumując, Pawłowski 27 listopada 1939 r. został zwolniony z obozu NKWD w Starobielsku, po czym wrócił na ziemię RP okupowane przez ZSRS, do miejscowości Hoszczka. W kwietniu 1940 r. został aresztowany przez NKWD (sprawę prowadził Zarząd NKWD Obwodu Rówieńskiego), a następnie skazany na karę łągru. Pawłowski przeżył okres niewoli jenieckiej oraz uwięzienia. Po lipcu 1941 r. opuścił terytorium sowieckie. W 1942 r. w Iraku sporządził listę towarzyszy niewoli w Starobielsku. Po zakończeniu II wojny światowej mieszkał w Chicago w Stanach Zjednoczonych, gdzie zmarł we wrześniu 1986 r. Odnalezione dokumenty przesądzają, że Czesław Dominik Pawłowski, syn Jana, ur. 4 sierpnia 1908 r., jeniec Starobielska, nie padł ofiarą mordu w 1940 r. i nie powinien być umieszczany na Starobielskiej liście katyńskiej.

STRESZCZENIE

Jeniec obozu NKWD w Starobielsku Czesław Dominik Pawłowski, syn Jana, ur. 4 sierpnia 1908 r., podporucznik rezerwy Wojska Polskiego, lekarz weterynarii, figuruje w spisach ofiar zbrodni katyńskiej jako zamordowany w 1940 r. w Charkowie. Pawłowski został uznany za ofiarę w związku z figurowaniem na tzw. liście Gajdideja, która stanowi podstawę rekonstrukcji Starobielskiej listy katyńskiej. W rzeczywistości Pawłowski przeżył niewolę w Starobielsku. Dokument z zasobu Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego w Londynie wskazuje, że Pawłowski nie zginął w 1940 r. w Charkowie. Informacja Czesława Pawłowskiego dla oficera 3. Dywizji Strzelców Karpackich, złożona w Iraku w listopadzie 1942 r., zawiera spis zatytułowany „Nazwiska znanych mi osobiście oficerów Wojska Polskiego przebywających w obozie Starobielsk n. Donem, ZSRR w czasie od 25 września 1939 [r.] – 27 listopad[a] 1939 r.”. Pod listą znajduje się adnotacja o dalszych losach Pawłowskiego, świadcząca o jego zwolnieniu z obozu jenieckiego 27 listopada 1939 r., aresztowaniu przez NKWD 19 kwietnia 1940 r. i skazaniu na karę łągru. Opatrzono ją podpisem: „Pawłowski, lek. wet.”. Akta osobowe Pawłowskiego, przechowywane w brytyjskim Ministry of Defence, pozwoliły odtworzyć przebieg jego służby po zwolnieniu z łągru w 1941 r.: od Armii Polskiej w ZSRS, poprzez Armię Polską na Wschodzie i II Korpus we Włoszech, do Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia w Wielkiej Brytanii. Akta osobowe ukazują również okoliczności emigracji Pawłowskiego w styczniu 1949 r. do Stanów Zjednoczonych. Czesław Pawłowski, od 1943 r. porucznik WP, zmarł w 1986 r. w Chicago w USA.

Słowa kluczowe: Czesław Pawłowski, lekarz weterynarii, Wojsko Polskie, II wojna światowa, zbrodnia katyńska, obóz w Starobielsku, lista starobielska, jeńcy wojenni, Związek Sowiecki, NKWD, Charków.

SUMMARY

Czesław Dominik Pawłowski, a prisoner of war in the NKVD camp in Starobelsk, son of Jan, born on 4th August 1908, and reserve second lieutenant of the Polish Army (veterinary) appears in the lists of victims of the Katyn massacre as murdered in Kharkov in 1940. Pawłowski was deemed a victim, as he was in the so-called Gaydidey's list which served as a basis to reconstruct the Starobelsk list of the Katyn massacre. In reality, Pawłowski survived imprisonment in Starobelsk. Study of a document from the collection of the Polish Institute and Sikorski Museum in London resulted in the discovery that Pawłowski was not murdered in Kharkiv in 1940. A notice by Czesław Pawłowski to an officer of the 3rd. Carpathian Rifle Division, submitted in Iraq in November 1942,

contains a list called “Names of officers of the Polish Army I personally knew staying in the camp in Starobelsk/Don (USSR) from 25th September 1939 until 27th November 1939”. Under the list, there is an annotation concerning the further life story of Pawłowski which indicates that he was released from the camp for prisoners of war on 27th November 1939, arrested by the NKVD on 19th April 1940 and imposed the penalty of a Soviet work camp. The annotation was signed: “Pawłowski, Veterinary”. Pawłowski’s personal files, stored in the British Ministry of Defence, made it possible to restore the course of his service after he was released from a Soviet work camp in 1941, starting from the Polish Army in the USSR, the Polish Army in the East and the Italian Corps II, to the Polish Resettlement Corps in Great Britain. Personal files also depict the circumstances under which Pawłowski emigrated to the United States in January 1949. Czesław Pawłowski, promoted to lieutenant of the Polish Army in 1943, died in Chicago (USA) in 1986.

Key words: Czesław Pawłowski, veterinary, Polish Army, Second World War, Katyn massacre, camp in Starobelsk, Starobelsk list, prisoners of war, Soviet Union, NKVD, Kharkiv.